

КУТЕПОВ І. О.,

аспірант заочної форми навчання

докторантури та аспірантури

*(Одеський державний університет**внутрішніх справ)***УДК 342.4(477)****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.77>****РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Конституційний Суд України відіграє провідну роль у формуванні національної системи захисту прав і свобод людини, оскільки саме він забезпечує верховенство Конституції та виступає гарантом стабільності конституційного ладу. На відміну від інших судових інституцій, його діяльність має превентивний і водночас універсальний характер: рішення Суду є остаточними й обов'язковими, а їх юридична сила поширюється на всі органи влади та громадян. Це визначає унікальність ролі Конституційного Суду у забезпеченні верховенства права та прав людини. У сучасних умовах демократичної трансформації та триваючої збройної агресії Російської Федерації перед Судом постають нові виклики, що стосуються як забезпечення власної інституційної незалежності, так і збереження балансу між потребами безпеки й гарантіями прав людини.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні ролі Конституційного Суду України в системі захисту прав людини, аналізі його рішень, а також визначенні ключових проблем та перспектив розвитку конституційної юрисдикції в контексті європейських стандартів. Методологічну основу становлять системний, порівняльно-правовий і функціональний методи, а також аналіз практики Європейського суду з прав людини, що дозволяє оцінити ефективність діяльності Конституційного Суду у світлі міжнародних підходів.

У статті показано, що Конституційний Суд здійснює захист прав людини у трьох вимірах: через тлумачення змісту основоположних прав, шляхом перевірки конституційності законів та інших нормативних актів і завдяки розвитку конституційної культури суспільства. Разом з тим виявлено низку проблем: нестабільність інституційної структури, ризики політичного впливу на суддів, обмеженість доступу громадян до конституційної юрисдикції. Особливу увагу приділено інституту конституційної скарги, який став ефективним, хоча й ще не повністю реалізованим механізмом прямого захисту прав особи.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні аналізу практики Конституційного Суду з європейськими стандартами та напрацюванням практичних рекомендацій щодо підвищення прозорості його діяльності, посилення незалежності та розширення доступу громадян. Практичне значення роботи полягає у розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства про конституційне судочинство та посилення ролі Суду як гаранта прав і свобод в Україні.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційна скарга, права людини, верховенство Конституції, інституційна незалежність, конституційний контроль, демократична держава, ЄСПЛ, міжнародні стандарти, правова культура.

Kutepov I. O. The role of the Constitutional Court of Ukraine in the system of human rights protection

The Constitutional Court of Ukraine plays a leading role in shaping the national system of human rights protection, as it ensures the supremacy of the Constitution and serves as a guarantor of the stability of the constitutional order. Unlike other judicial institutions, its activity is both preventive and universal: the Court's decisions are final and binding, and their legal force extends to all public authorities and citizens. This determines the unique role of the Constitutional Court in safeguarding the rule of law and human rights. In the current conditions of democratic transformation and the ongoing armed aggression of the Russian Federation, the Court faces new challenges concerning the preservation of its institutional independence and maintaining the balance between security needs and human rights guarantees.

The purpose of the article is to provide a comprehensive study of the role of the Constitutional Court of Ukraine in the system of human rights protection, to analyze its decisions, and to identify key problems and prospects for the development of constitutional jurisdiction in the context of European standards. The methodological framework is based on systemic, comparative, and functional methods, as well as the analysis of the European Court of Human Rights' practice, which allows assessing the effectiveness of the Constitutional Court's activities in light of international approaches.

The article demonstrates that the Constitutional Court protects human rights in three dimensions: through the interpretation of fundamental rights, by reviewing the constitutionality of laws and other normative acts, and by fostering constitutional culture in society. At the same time, several problems have been identified: instability of institutional development, risks of political influence on judges, and limited access of citizens to constitutional jurisdiction. Particular attention is paid to the institution of the constitutional complaint, which has become an effective, though not yet fully implemented, mechanism of direct human rights protection.

The scientific novelty of the research lies in combining the analysis of the Constitutional Court's practice with European standards and developing practical recommendations aimed at enhancing transparency, strengthening independence, and expanding citizens' access. The practical significance of the study consists in elaborating proposals for improving legislation on constitutional proceedings and reinforcing the role of the Court as a guarantor of rights and freedoms in Ukraine.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional complaint, human rights, supremacy of the Constitution, institutional independence, constitutional review, democratic state, ECHR, international standards, legal culture.

Розбудова правової держави неможлива без дієвого механізму захисту прав і свобод людини, центральне місце в якому посідає Конституційний Суд України. У сучасних умовах він виконує не лише функцію арбітра у конституційних спорах, але й стає головним гарантом прав людини, забезпечуючи баланс між інтересами держави та правами особи. Діяльність Суду ґрунтується на конституційних засадах, серед яких: верховенство права, незалежність, колегіальність, гласність, обґрунтованість та обов'язковість ухвалених ним рішень і висновків [1, с. 39].

Аналізуючи роль Конституційного Суду у системі захисту прав людини, насамперед слід відзначити, що він є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, наділеним повноваженнями тлумачити Конституцію та визнавати неконституційними закони й інші нормативні акти. Такий інструментарій робить Суд ключовим інститутом у забезпеченні верховенства Конституції. Його рішення формують стандарти прав людини, які мають універсальний характер і впливають не лише на конкретні правовідносини, а й на розвиток національного права загалом.

Як зазначають Вдовічен В. А. та Гордєєв В. В., повноваження Конституційного Суду України, передбачені Основним Законом, дозволяють йому зайняти належне місце в системі судоустрою, сприяють утвердженню конституціоналізму в Україні, а також забезпечують принцип верховенства Конституції, захист прав і свобод людини і громадянина, гарантують легітимність дій державної влади та її рішень за допомогою конституційного контролю перевіряють їх на відповідність конституції [2, с. 92].

Значна частина практики Суду присвячена тлумаченню змісту основоположних прав і свобод. Наприклад, у рішеннях щодо свободи слова, права власності, соціальних гарантій Конституційний Суд уточнював зміст і межі цих прав, встановлював співвідношення між правами особи та інтересами суспільства. Такий підхід дозволяє формувати сталу правову позицію, яка орієнтує законодавця й органи влади на дотримання конституційних стандартів.

Так, у рішенні від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023 Конституційним Судом України визначено: “верховенство права” (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» [абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023], а також указує, що “обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов’язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права” [3].

Не менш важливим є інститут конституційної скарги, запроваджений у 2016 році. Конституційна скарга є відносно новим інститутом для українського конституційного права, поява якого стала можливою завдяки внесенню змін до статті 55 Конституції України. Цю статтю було доповнено частиною четвертою, де зазначено, що кожен має право звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою на підставах, визначених Конституцією, та у порядку, встановленому законом. Більш детально підстави звернення закріплені у статті 151-1 Конституції України: Конституційний Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції (конституційності) закону України за скаргою особи, яка вважає, що закон, застосований у остаточному судовому рішенні в її справі, суперечить Основному Закону. Подання конституційної скарги можливе лише після того, як особа використала всі інші національні засоби правового захисту [4, с. 38].

Надання фізичним і юридичним особам можливості звертатися з конституційною скаргою є свідченням розвитку конституціоналізму та демократичних засад в Україні. Водночас процедура подання та розгляду такої скарги, критерії її прийнятності, а також механізм реалізації рішень Конституційного Суду у справах за конституційними скаргами потребують значного удосконалення [5, с. 44].

Даний інститут став інструментом прямого доступу громадян до конституційного правосуддя, що наблизило українську модель захисту прав до європейських стандартів. Хоча практика розгляду таких скарг ще перебуває у процесі становлення, вже сьогодні можна стверджувати, що вони дозволяють виправляти системні проблеми правозастосування й гарантувати ефективний захист основоположних прав.

Водночас аналіз діяльності Суду виявляє низку проблем. Серед них – нестабільність інституційного розвитку, яка проявляється у частих змінах законодавства про Конституційний Суд, політичний тиск на суддів, що знижує рівень довіри до його рішень, а також обмеженість доступу громадян до конституційної юрисдикції через складність процедур і високі вимоги до змісту скарг. Ці фактори ускладнюють повноцінне функціонування Суду як ефективного інструмента захисту прав людини [6, с. 98].

Так, розглядаючи питання проблем функціонування Конституційного Суду України, слід окремо звернути увагу на політичний вплив на діяльність Суду, який може виявлятися у наступному:

- пониження авторитету судової влади через публічну критику судових рішень;
- ухвалення законів, що спрямовані на порушення принципів незмінюваності суддів та обмеження повноважень органів суддівського самоврядування;
- намагання вплинути на фінансування судової системи;
- невиконання рішень судів чи публічні заклики до їх невиконання [7, с. 37]

Ще однією проблемою, що існує в діяльності Конституційного Суду України є проблема виконання його рішень. Як слушно зауважує Ромців О.І., на виконання рішень Конституційного Суду України впливає не тільки відсутність механізму його реалізації, а й відсутність ефективного контролю за таким виконанням, що пояснюється правовою природою таких актів, невизначеністю суб'єктів, які мають виконувати рішення, відсутністю налагодженого механізму виконання та контролю за виконанням, а також притягнення винних до відповідальності [8, с. 101].

Важливим орієнтиром для Конституційного Суду України є практика Європейського суду з прав людини. Взаємодія між цими двома юрисдикціями забезпечує узгодженість національної системи захисту прав із міжнародними стандартами. Застосування рішень ЄСПЛ у практиці Конституційного Суду сприяє гармонізації українського права з європейським правовим простором та зміцненню гарантій прав людини.

Наразі у практиці Конституційного Суду України рішення ЄСПЛ здебільшого застосовуються для підтвердження дії національних норм, водночас визнається їхнє фундаментальне значення як орієнтира для оцінки внутрішнього законодавства. Сама Конвенція та система закріплених у ній цінностей ґрунтуються на конституційних традиціях держав-учасниць. Тому належне врахування практики ЄСПЛ передбачає її всебічне застосування у зв'язку з конкретною справою та формування висновків Суду у спосіб, що забезпечує їх узгодженість із європейськими стандартами, а за потреби — досягнення обґрунтованого компромісу [9, с. 116].

У порівняльному аспекті досвід конституційних судів Німеччини, Іспанії, Польщі демонструє, що ефективність конституційної юрисдикції значною мірою залежить від рівня незалежності суддів, прозорості процедур і доступності для громадян [10, с. 216]. Україна має врахувати ці напрацювання, адаптуючи їх до власних реалій.

Отже, Конституційний Суд України, попри наявні проблеми та численні виклики, продовжує виконувати ключову роль у системі захисту прав і свобод людини та громадянина. Він залишається єдиним органом конституційної юрисдикції, покликаним гарантувати верховенство Конституції та забезпечувати відповідність законодавства Основному Закону. Водночас його діяльність не позбавлена суттєвих труднощів – від політичного тиску й нестабільності нормативного регулювання до складності процедур доступу громадян до конституційного правосуддя.

Реалізація потенціалу Конституційного Суду можлива лише за умови комплексного реформування: подолання інституційних недоліків, формування чіткої та стабільної законодавчої бази, удосконалення механізмів розгляду конституційних скарг і забезпечення ефективного виконання його рішень. Не менш важливим є залучення та активна участь громадянського суспільства, наукової спільноти й правозахисних інституцій у процесі конституційного контролю. Саме завдяки взаємодії державних органів і суспільства Конституційний Суд може стати справді дієвим інструментом зміцнення демократичного ладу, утвердження верховенства права та наближення України до європейських стандартів у сфері прав людини.

Список використаних джерел:

1. Мисливий В. А., Князева В. А. Конституційний Суд України як гарант кримінально-правової охорони прав людини. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. № 42. С. 38–45.
2. Вдовічен В. А., Гордєєв В. В.. Компетенція органів конституційної юрисдикції. *Актуальні питання юриспруденції*. 2022. № 2 (35). С. 90–92.

3. Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text>
4. Ставнійчук М. Інститут конституційної скарги в механізмі гарантування та розвитку конституційного ладу України: теоретичні та практичні проблеми реалізації. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 36-48.
5. Щебетун І. С., Михайліна Т. В. Конституційна скарга як засіб захисту прав людини: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 41-44.
6. Щербанюк О. В. Проблеми реалізації конституційної скарги в Україні та шляхи їх вирішення. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 93–99.
7. Мовчан Д. Політичний тиск як загроза незалежності суду. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2017. № 2. С. 34-39.
8. Ромців О. І. Проблеми реалізації рішень Конституційного Суду України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 97–102.
9. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–130.
10. Слінько Т. М. Компетенція Федерального конституційного суду Німеччини та Конституційного Суду України: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 2.73. С. 215–218.

